

Polskie dylematy scalania gruntów i zarządzania terenów wiejskich

Część 2. Zalesianie nieużytków i nieefektywnych gruntów rolnych jest niezbędne w ochronie i odnowie biologicznie czynnej powierzchni ziemi w Polsce

Jan Siuta^{1*}, Bogusław Żukowski

¹ Honorowy Prezes Polskiego Towarzystwa Inżynierii Ekologicznej, Instytut Ochrony Środowiska – Państwowy Instytut Badawczy, ul. Krucza 5/11, 05-548 Warszawa

* Autor do korespondencji: j.siuta@ios.edu.pl

STRESZCZENIE

Struktura rolno-leśnej przestrzeni w Polsce jest wadliwa, zwłaszcza w środkowo-wschodniej jej części. Przejawia się to najbardziej na tle struktury pokrywy glebowej. Nawet najsłabszej jakości gleby piaskowe tworzą całkiem dobre siedliska leśne, podczas gdy w polowym i pastwiskowym użytkowaniu łatwo przeobrażają się w ruchome piaski. Bardzo niski poziom efektywności biologicznej najsłabszych gleb piaskowych sprawia, że produkcja roślinna znajduje się już obecnie poniżej granicy ekonomicznej efektywności. W miarę modernizacji technologii i pomniejszania kosztów produkcji roślinnej, uprawa najsłabszych gleb piaskowych staje się zupełnie nieopłacalna. Wyróżniono kryteria oceny potrzeby zwiększenia lesistości – glebowe, ekonomiczne i rekreacyjne. Na podstawie wskaźników waloryzacji rolniczej przestrzeni produkcyjnej oraz lesistości w roku 1980 wyliczono procentowy niedobór lasów w gminach, który przedstawiono na mapie Polski w skali 1:1000000. Porównanie lesistości oraz jej niedoboru w roku 1980 z lesistością w roku 2016 dowodzi jednoznacznie, że lesistość wzrosła bardziej na obszarach o dużej i bardzo dużej lesistości, a w najmniejszym stopniu na obszarach o dużym i bardzo dużym niedoborze lasu, zwłaszcza w województwach łódzkim, lubelskim, mazowieckim i kujawsko-pomorskim.

Słowa kluczowe: lesistość w gminach, niedobór lesistości, nieefektywne grunty rolne, potrzeby doleśień.

Rural land consolidation and management – the Polish dilemmas. Part 2

ABSTRACT

The structure of the agro-forest space in Poland is defective, especially in the central and eastern part of the country. This is visible, in particular, in the case of soil cover structure. Even the weakest quality sandy soils provide conditions to create quite good forest habitats, whereas under farm use they are easily transformed into moving sands. The very low level of biological effectiveness of the weakest sandy soils means that plant production is already below the limit of economic efficiency. As technology has been modernized and plant production costs reduced, cultivation of the poorest sand soils will become completely unprofitable. The criteria for assessing the need to increase forest cover can be built upon soil, economical and recreational reasons. On the basis of the indicators for valorizing the agricultural production space and forest cover in 1980, the percentage deficit of forest cover by municipality was calculated and presented in the map of Poland, in the scale of 1:1,000,000. The comparison of forest cover and its deficit in 1980 with forest cover in 2016 clearly proves that the forest cover has increased more in the areas with high and very high forest cover, and to a lesser extent in the regions having high and very high forest deficit, especially in Łódzkie, Lubelskie, Mazowieckie and Kujawsko-Pomorskie provinces.

Keywords: forest cover by municipality, forest cover deficit, non-effective farmland, afforestation needs.

WPROWADZENIE

Zarys glebowo-rolniczych, ekologicznych oraz skali potrzeby zmiany rolniczego użytkowania części gruntów rolnych na użytkowanie leśne został przedstawiony w opracowaniu J. Siuty [1974]. Obecnie stwierdza się, że struktura użytkowania terenu na tle warunków przyrodniczych w różnych częściach kraju jest wadliwa. Wadliwość ta przejawia się w sposób najbardziej widoczny w porównaniu do struktury przestrzennej pokrywy glebowej. Nawet najslabszej jakości gleby piaskowe tworzą całkiem dobre siedliska leśne, podczas gdy w polowym i pastwiskowym użytkowaniu przeobrażają się łatwo w ruchome piaski. Wynika to w większym stopniu z niedoboru wody dla roślin rolniczych, niż z braku składników pokarmowych, gdyż te ostatnie dają się łatwo uzupełnić. Bardzo niski pułap aktywności biologicznej najslabszych gleb piaskowych sprawia, że produkcja rolnicza znajduje się już obecnie poniżej granicy efektywności ekonomicznej. W miarę modernizacji technologii i pomniejszania kosztów produkcji roślinnej, uprawa najslabszych gleb piaskowych stanie się zupełnie nieopłacalna.

Przesłanki ekonomiczne są jedną z wielu przeszkód na drodze rolniczego użytkowania części gleb piaskowych. Dochodzą tu jeszcze nie mniej ważne względy ochrony środowiska w skali wykraczającej daleko poza obręb występowania gleb piaskowych. Bardzo duża przepuszczalność gleb piaskowych, przy niezwykle małej pojemności sorpcyjnej, jest powodem przemieszczania się do wody gruntowej znacznych ilości składników pokarmowych, wprowadzonych w postaci łatwo rozpuszczalnych nawozów mineralnych. Największe zagrożenia eutrofizacją, głównie ze względu na nadmiar fosforanów, występują na obszarach centralnej i południowo-zachodniej Polski, a z powodu azotu azotanowego w południowo-zachodniej i centralnej części dorzecza Wisły [Irgas 2004]. Nawet krótkotrwała susza odbija się bardzo silnie na roślinach porastających mocno przepuszczalne gleby piaskowe. Względny środowiskowe i ekonomiczne nie wyczerpują zagadnienia, ale stanowią wystarczające (jak się wydaje) przesłanki, aby proponować daleko idącą korektę w aktualnej strukturze użytkowania terenu. Chodzi przede wszystkim o dostosowanie lesistości do zmiennej struktury przestrzennej.

Wyróżnia się następujące kryteria oceny potrzeb zwiększania lesistości terenu: glebowe, klimatyczne, ekonomiczne, rekreacyjne, itp. Za-

daniem naukowców jest ocena oparta głównie na przesłankach przyrodniczo-rolniczych i ochronno-środowiskowych. Każda metoda, zastosowana w sposób jednolity dla całego kraju, daje orientacyjny rząd wielkości, ale takie właśnie wielkości są pożądane. Dobrym wskaźnikiem potrzeb zalesienia jest powierzchnia gruntów ornych wykształconych z piasków luźnych. Szacuje się, że w Polsce wynosi ona ponad 1,6 mln ha. Jest to wielkość minimalna. Wiadomo, że znakomita większość gleb piaskowych słabo gliniastych nie odbiega swymi właściwościami od gleb piaskowych luźnych, a powierzchnia ich wynosi ponad 2,4 mln hektarów. Dodać należy, że granica między glebami piaskowymi luźnymi i słabo gliniastymi nie jest łatwa do ustalenia. Wynika to stąd, że co najmniej 1/2 gleb piaskowych słabogliniastych wykształciła się z piasku luźnego. Warstwa piasku słabogliniastego waha się w granicach 25–60 centymetrów. Głębiej zalega natomiast piasek luźny. Celowe byłoby przeznaczyć pod zalesienie 1/3 gleb piaskowych słabo gliniastych. Wyeliminowano by w ten sposób prawie wszystkie gleby trwale suche. Przyjęcie takiego rachunku oznaczałoby potrzebę zalesienia blisko 2,5 mln ha gruntów rolnych. Można oprzeć się też na wynikach klasyfikacji gruntów, wychodząc z założenia, że klasa VI powinna być wyłączona z produkcji rolnej. Jest to założenie robocze ponieważ pewien (niewielki) odsetek gruntów ornych i pastwisk wykazuje okresową i trwałą podmokłość. Z drugiej zaś strony nie mały areal gruntów ornych klasy V jest trwale suchy. Nie wdając się w szczegółowe rozważanie można przyjąć, że powierzchnia równa co najmniej arealowi gruntów rolnych klasy VI wymaga docelowego zalesienia. Gleby klasy VI stanowią ponad 1,9 mln ha gruntów ornych i około 0,3 mln ha pastwisk suchych gruntowych. Daje to łącznie ponad 2,2 mln hektarów.

Gdyby oprzeć się na kompleksach przydatności gleb wychodząc z założenia, że gleby kompleksu żytniego bardzo słabego nie uzasadniają produkcji rolniczej, to otrzymalibyśmy wartości bardzo zbliżone do liczb przedstawionych wyżej.

Areal gleb żytnich bardzo słabych szacuje się na 1,78 mln hektarów. Dodając 0,3 mln ha suchych gruntowych pastwisk klasy VI otrzymamy blisko 2,1 milionów. Zalesienia wymaga też około 0,3 mln ha nieużytków, co łącznie stanowi 2,4–2,5 mln hektarów. Optymalne ukształtowanie warunków agroekologicznych i ekonomiczno-produkcyjnych wymagałoby zalesienia dużo większego arealu gruntów rolnych. Mianowicie, powiększo-

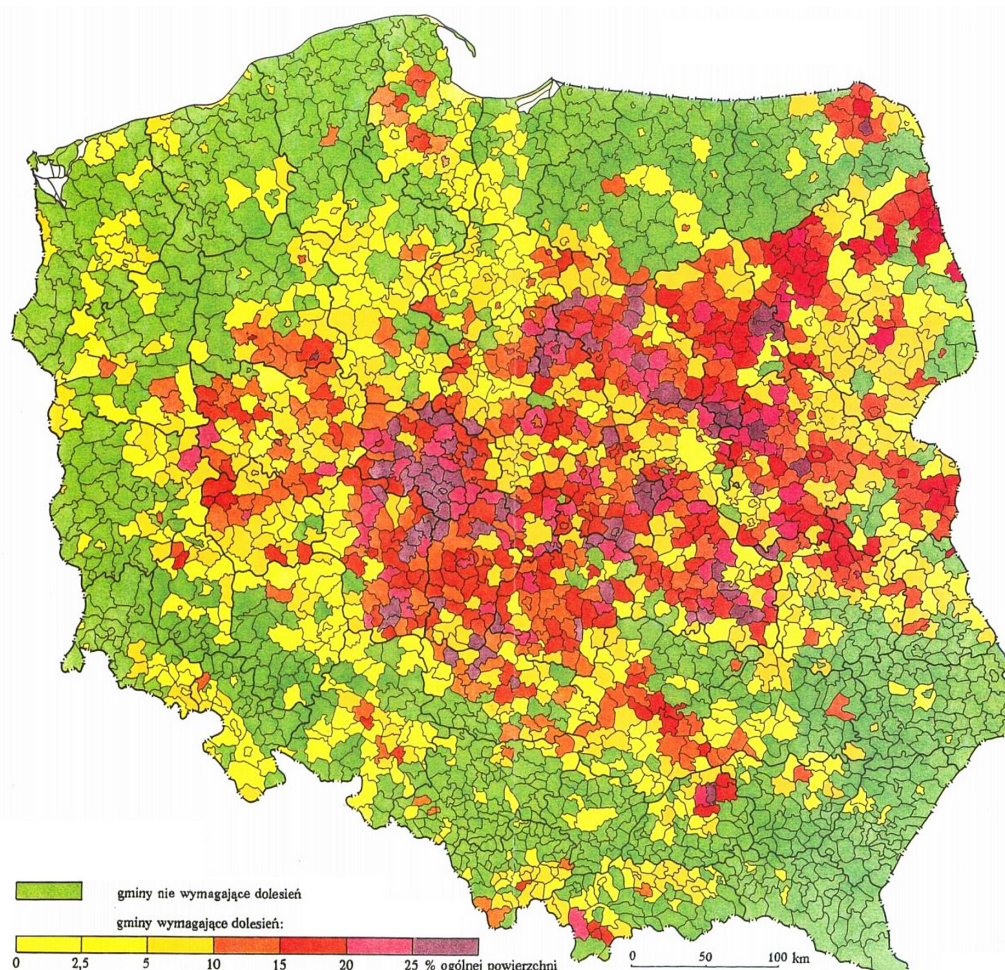
nego o 1/2–2/3 gleb kompleksu żytniego słabego (o około 1,5–2,0 mln ha) oraz niewielkie powierzchnie gleb żytnich dobrych i pszennych wadliwych, występujących na stokach niszczonej przez erozję wodną.

Łączna powierzchnia gruntów rolnych kwalifikowana do leśnego zagospodarowania w naszym kraju wynosi więc 4,0–4,5 mln hektarów. Przedstawione liczby są zbliżone do prognozy podanej przez Partykę [1973], chociaż obie analizy zostały przeprowadzone na innych zasadach.

POTRZEBY I SPOSOBY ZALESIANIA NIEUŻYTKÓW

Nadmierne wylesienie, postępująca degradacja środowiska naturalnego, potrzeby i sposoby zalesiania nieużytków i nieefektywnych gruntów rolnych były i są przedmiotem badań wielu autorów, m.in. Dembińska [1974], Fonder [2002], Grzelak [1999], Grzywacz [2002], Łonkiewicz [1996], Łonkiewicz i Mikulski [2002], Maruszczak [1950],

Ostrowski [1971], Partyka [1973], Pruchniarski [2000], Siuta [1974, 1996], Ślaski [1966], Smykała [1998], Strzelecki i Sobczak [1972], Strzemski [1961], Zając i Kwiecień [2002], Żabko-Potapowicz [1968]. Większość autorów skupiała się głównie na gruntowych i uprawowych uwarunkowaniach odnowy lasu, bez możliwości projektowania i odtwarzania lasu na nieużytkach i gruntach rolnych kwalifikujących się do zalesienia. Brakowało bowiem przestrzennej dokumentacji gruntów kwalifikujących się do zalesienia. Dopiero po wykonaniu klasyfikacji gruntów rolnych na podstawie Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 4 czerwca 1956 r. w sprawie klasyfikacji gruntów (Dz.U. Nr 19, poz. 97), jako wymogu dekretu z dnia 2 lutego 1955 r. o ewidencji gruntów i budynków (Dz.U. Nr 6, poz. 32) oraz po opracowaniu mapy kompleksów glebowo-rolniczych w skali 1:5000 – na podstawie Zarządzenia nr 115 Ministra Rolnictwa z dnia 28.07.1964 r. w sprawie organizacji prac gleboznawczych i rolniczo-kartograficznych (Dz.U. Ministra Rolnictwa Nr 19, poz. 121) sporządzono mapy przydatności rolniczej (kompleksów glebo-

Rys. 1. Potrzeby dolesień w gminach stan 1980 r. [Siuta, Zielińska, Makowiecki, Sroka 1980]

wo-rolniczych) w skali 1:5000, wg Instrukcji w sprawie wykonania map glebowo-rolniczych w skali 1:5000 i 1:25000 oraz map glebowo-przyrodniczych w skali 1:25000 Ministerstwa Rolnictwa oraz IUNG. Wyniki klasyfikacji gruntów oraz kompleksów rolniczej przydatności gleb stanowiły podstawę do opracowania waloryzacji rolniczej przestrzeni produkcyjnej wg gmin w kraju [IUNG 1981], którą wraz z lesistością gmin w 1980 r. wykorzystano do opracowania potrzeby dolesienia oraz wskaźników lesistości optymalnej na mapie Polski w skali 1:1000000 (rys. 1) [Siuta, Zielińska, Makowiecki, Sroka 1980].

Zalesienie wymienionych gruntów realizowano na podstawie:

- Ustawy z dnia 5 lipca 1936 r. o zalesianiu niektórych nieużytków (Dz.U. R.P. Nr 56, poz. 506),
- Ustawy z dnia 14 czerwca 1960 r. o zagospodarowaniu lasów i nieużytków niestanowiących własności Państwa oraz niektórych lasów i nieużytków państwowych (Dz.U. Nr 29, poz. 166) z dalszymi zmianami ,
- Zarządzenia Ministra rolnictwa z dnia 6 lutego 1961 r. w sprawie zasad i trybu sporządzania wykazów gruntów przewidzianych do zalesienia (M.P. Nr 18, poz. 89), uchylone w roku 1974,
- Ustawy z dnia 24 stycznia 1968 r. o rentach i innych świadczeniach dla rolników przekazujących nieruchomości na własność Państwa (Dz.U. Nr 3, poz.15),
- Zarządzenia Ministra Leśnictwa i Przemysłu drzewnego z dnia 7 sierpnia 1961 r. w sprawie określenia przypadków, w których grunty nieleśne przeznaczone do zalesiania oraz grunty leśne mogą być zalesione na koszt Państwa (M.P. Nr 66, poz. 288), uchylone w roku 1974,
- Ustawy z dnia 8 czerwca 2001 r. o przeznaczeniu gruntów rolnych do zalesienia (Dz.U. Nr 73, poz. 764),
- Ustawy z dnia 28 listopada 2003 r. o wspieraniu rozwoju obszarów wiejskich ze środków pochodzących z Sekcji Gwarancji Europejskiego Funduszu Organizacji i Gwarancji Rolnej (Dz.U. Nr 229, poz. 2273),
- Rozporządzenia Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 18 czerwca 2007 r. w sprawie szczegółowych warunków i trybu przyznawania pomocy finansowej w ramach działania „Zalesianie gruntów rolnych oraz zalesianie gruntów innych niż rolne”, objętego Programem Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013 (Dz.U. Nr 114, poz. 786).

Wykonanie prac zalesieniowych w latach 1947–2000 gruntów rolnych i nieużytków oraz gruntów poza skarbem państwa pokazano w tabeli 1. Rocznie zalesiono łącznie gruntów rolnych i nieużytków oraz gruntów poza skarbem państwa:

- najwięcej (rocznie 44,6 tys. ha) w latach 1961–1970,
- mniej (rocznie 38,8 tys. ha) w latach 1947–1960,
- najmniej (rocznie 6,3 tys. ha) w latach 1981–1990,
- 10,2 tys. ha rocznie w latach 1991–1995,
- 18,8 tys. ha rocznie w latach 1996–2000,
- 24,9 tys. ha rocznie w latach 1947–2000.

Grunty Lasów Państwowych miały 55,8–66,2% udział w ogólnej puli gruntów zalesionych w latach 1947–2000. Fenomen bardzo dużego zalesienia gruntów w latach 1947–1960 i 1961–1970 zawdzięcza się nie tylko racjonalnym przepisom prawa zalesieniowego, lecz także przepisom prawa nie mających żadnego bezpośrednio związku z zalesianiem gruntów, a mianowicie:

- Ustawa z dnia 10 lipca 1952 r. o obowiązkowych dostawach zbóż (Dz.U. Nr 35, poz. 1982),
- Dekret z dnia 28 sierpnia 1952 r. o obowiązkowych dostawach ziemniaków (Dz.U. Nr 35, poz. 183),
- Dekret z dnia 19 grudnia 1953 r. o obowiązkowych dostawach zwierząt rzeźnych (Dz.U. Nr 62, poz. 357).

Wymienione powinności wobec państwa zostały uchylone ustawą z dnia 20 października 1971 r. o zniesieniu obowiązkowych dostaw zbóż, ziemniaków i zwierząt rzeźnych (Dz.U. Nr 27, poz. 253). Zalesienie gleb znikomej urodzajności było więc skutecznym sposobem łagodzenia presji państwa. Stąd też w latach 1961–1970 zalesiono 446 tys. ha rocznie, w latach 1971–1980 zalesiono 16,2 tys. ha rocznie, a w następnym dziesięcioleciu tylko 6,3 tys. ha rocznie (tab. 1).

GŁÓWNE KIERUNKI MODYFIKACJI KRAJOWEGO PROGRAMU ZWIĘKSZANIA LESISTOŚCI

Główne kierunki modyfikacji Krajowego Programu Zwiększania Lesistości w latach 2001–2020 przedstawili Zajac i Kwiecień [2002]. W celu ustalenia podaży gruntów do zalesienia w Zakładzie Ekologii i Polityki Leśnej IBL (ZEiPL) opracowano ankietę służącą

Tabela 1. Zalesienia gruntów w latach 1947–2000

Lata	Zalesiono, tys. ha				Procentowy udział gruntów Lasów Państwowych
	Gruntów rolnych i nieużytków	Gruntów poza skarbem państwa	Zalesiono		
			ogółem	w tym rocznie	
1947-1960	291,9	213,2	505,10	38,8	57,79
1961-1970	250,1	196,2	446,30	44,6	56,04
1971-1980	92,8	69,6	162,40	16,2	57,14
1981-1990	35,1	27,8	62,90	6,3	55,8
1991-1995	33,8	17,2	51,03	10,2	66,20
1996-2000	57,5	37,3	94,74	18,8	60,64
1947-2000	761,1	501,32	1322,5	24,9	57,55

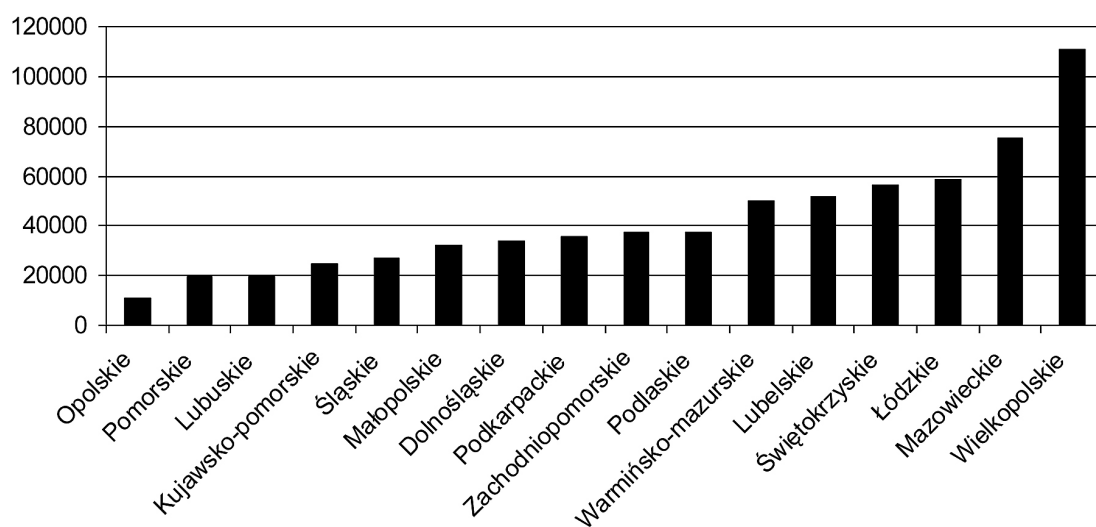
Opracowano na podstawie danych Fondera [2002].

do określenia powierzchni gruntów przewidzianych do zalesienia oraz warunków realizacji programu zwiększania lesistości kraju. Ankieta zawiera pytania dotyczące m. in.: 1) powierzchni gruntów zalesionych w latach 1996–2000; 2) powierzchni gruntów przewidzianych do zalesienia w latach: 2001–2005, 2006–2010, 2011–2020; 3) powierzchni gruntów odłogujących, które mogą być przeznaczone do zalesienia; 4) powierzchni nieprzeklasyfikowanych w ewidencji gruntów, a faktycznie pokrytych lasem. W ankietach zawarto również pytania dotyczące: 1) wyznaczenia granicy rolno-leśnej w planach zagospodarowania przestrzennego gmin; 2) skłonności rolników do zalesiania swoich gruntów; 3) liczby rolników uczestniczących w szkoleniu na temat zalesień; 4) wykonawców zalesień na gruntach prywatnych.

W tabeli „Kategoryzacja gmin pod względem potrzeby zalesieniowej” wymieniono 25

cech (kryteriów). Wśród nich: 1) niską lesistość do 15% na nizinach, do 30% w górach; 2) deficyt wody dla aglomeracji i dla rolnictwa; 3) występowanie stepowienia; 4) ochrona wód podziemnych i inne. Wszystkie cechy powinny być wyrażone liczbowo, aby w obliczeniach zastosować dokładniejsze metody.

Wątpliwość budzi pracochłonny (kosztowny) ankietowo-deklaracyjny sposób szacowania tak zwanej podaży gruntów do zalesienia. Jak też sama „podaż” – pojęcie rynkowe, które dotyczy kontrahentów. Leśnej Polityki Państwa nie można planować, a tym bardziej realizować na podstawie deklaratywnej podaży. Tym bardziej, że już od 1981 r. dysponujemy szczegółową dokumentacją „Waloryzacja rolniczej przestrzeni produkcyjnej” [IUNG 1981], która posłużyła m.in. do opracowania mapy polski w skali 1:1000000 niedoboru lesistości i potrzeby dolesienia według gmin.

Rys. 2. Powierzchnia (w ha) gruntów do zalesienia w latach 2001-2020 według województw. Opracowanie własne na podstawie danych w tabeli 1 [Zajac, Kwiecień 2002]

Ustawa z dnia 8 czerwca 2001 r. o przeznaczeniu gruntów rolnych do zalesienia (Dz. U. Nr 73, poz. 764) stanowiła:

Art. 3.1. Grunt rolny będący częścią gospodarstwa rolnego lub stanowiący jego część może być przeznaczony do zalesienia, jeżeli spełnia co najmniej jeden z niżej wymienionych warunków:

- a) jest gruntem klasy VI lub V,
- b) jest gruntem położonym na stoku o średnim nachyleniu powyżej 15%,
- c) jest gruntem okresowo zalewanym,
- d) jest gruntem zdegradowanym w rozumieniu ustawy z dnia 3 lutego 1995 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych.

2. Roczna powierzchnia gruntu przeznaczonego do zalesienia nie może być mniejsza niż 0,4 ha i nie może przekraczać 30 ha, przy czym minimalna powierzchnia wydzielona musi wynosić co najmniej 0,1 ha.

Art. 4.1. Zalesienie gruntu rolnego jest dokonywane na podstawie planu zalesienia, a uprawa leśna jest prowadzona przez właściciela gruntu zgodnie z uproszczonym planem urządzenia lasu lub decyzją starosty określającą zadania w zakresie gospodarki leśnej.

Art. 7.1. Właściciel gruntu, który otrzymał decyzję administracyjną o prowadzeniu uprawy leśnej nabywa prawo do miesięcznego ekwiwalentu za wyłączenie gruntu z upraw rolnych i prowadzenie uprawy leśnej.

6. Właściciel gruntu otrzymuje ekwiwalent do czasu nabycia prawa do emerytury lub renty, nie dłużej jednak niż przez okres 20 lat.

Ustawa z dnia 8 czerwca 2001 r. o przeznaczeniu gruntów rolnych do zalesienia (Dz.U. Nr 73, poz. 764) oraz wyniki klasyfikacji gruntów rolnych, a także kompleksów rolniczej przydatności gleb [IUNG 1981, 1993] stanowią najbardziej zasadne podstawy wyliczenia (szacowania) niedoboru lesistości oraz potrzeby zwiększenia lesistości w gminie, powiecie, jak też w każdym innym obszarze (tab. 2). Nadmieniam się, że wyniki tabeli 2 są zbieżne z szacunkiem potrzeb zalesienia nieefektywnych gruntów rolnych [Siuta 1974] oraz z danymi opublikowanymi w 1996 r. [Siuta 1996].

Zalesienie gruntów klas VI + VIZ o powierzchni 1682,2 tys. ha w kraju jest niezbędne (minimalne). W województwach wynosi od 33,3 tys. ha w opolskim do 334,4 tys. ha w mazowieckim.

Tabela 2. Powierzchnie gruntów rolnych kwalifikujących się do zalesienia na podstawie przepisów ustawy z dnia 8 czerwca 2001 r. o przeznaczeniu gruntów rolnych do zalesienia (Dz. U. Nr 73, poz. 764)

Województwo	Powierzchnia w tys. ha				
	Ogólna	Gruntów rolnych	Klas bonitacyjnych		
			VI+VIZ	VI+VIZ+½V	VI+VIZ+V
Dolnośląskie	1994,8	877,4	40,3	104,0	167,7
Kujawsko-pomorskie	1797,0	1010,8	86,9	155,0	223,1
Lubelskie	2511,4	1384,2	80,9	176,8	272,7
Lubuskie	1398,4	412,3	70,3	126,5	182,7
Łódzkie	1821,9	1062,3	181,9	329,1	476,3
Małopolskie	1514,4	690,9	56,2	119,8	183,3
Mazowieckie	3557,9	1866,1	334,4	569,9	805,5
Opolskie	941,2	482,9	33,3	70,4	167,4
Podkarpackie	1792,6	665,8	42,9	97,8	152,8
Podlaskie	2018,0	805,1	142,2	243,2	356,3
Pomorskie	1829,4	711,5	98,5	167,9	237,4
Śląskie	1229,4	486,1	47,5	110,8	174,2
Świętokrzyskie	1169,1	595,8	79,0	135,6	192,3
Warmińsko-mazurskie	2420,3	896,6	61,0	136,5	212,0
Wielkopolskie	2982,6	1586,8	269,1	445,2	621,2
Zachodniopomorskie	2290,2	880,7	57,8	221,2	221,2
POLSKA	31268,5	14415,3	1682,2	3134,0	4586,2

Zalesienie gruntów klas VI + VIZ + ½V o powierzchni 3134,0 tys. ha w kraju należałoby zrealizować w nieodległej przyszłości. Najmniejszy areał gruntów do zalesienia ma województwo opolskie (33,3 tys. ha), a najwięcej mazowieckie (569,9 tys. ha), łódzkie (329,1 tys. ha), podlaskie (249,2 tys. ha) i wielkopolskie (455,2 tys. ha). Zalesienie gruntów klas VI + VIZ + ½V jest wielkością optymalną na terenach rolno-leśnych, bez dodatkowych funkcji ekologicznych, w tym ochrony powierzchni ziemi w terenach urzeźbionych.

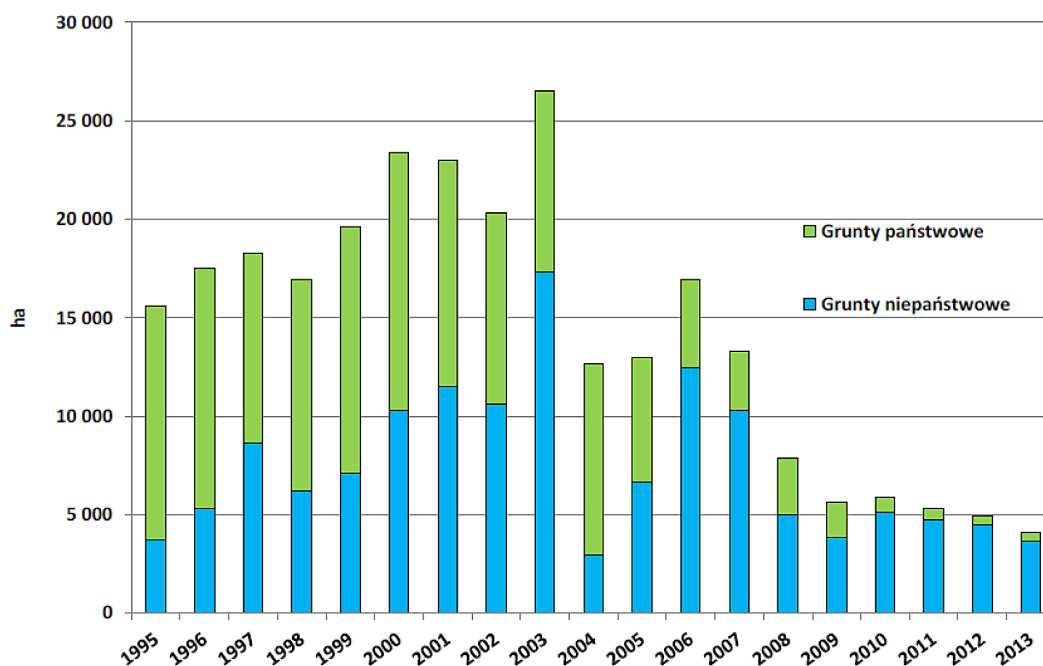
Ustawa z dnia 14 lutego 2003 r. o zmianie ustawy o przeznaczeniu gruntów rolnych do zalesienia oraz ustawy – Prawo ochrony środowiska (Dz. U. Nr 46, poz. 392).

Art. 2. Starosta po zasięgnięciu opinii właściwego nadleśniczego oraz w uzgodnieniu z wójtami (burmistrzami, prezydentami miast), WFO-ŚiGW oraz Agencją Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, w terminie do 31 marca każdego roku, określa ogólną powierzchnię gruntów rolnych – zwaną dalej „rocznym limitem zalesienia” – które w następnym roku mogą być przeznaczone do zalesienia na obszarze powiatu.

Przepis tego paragrafu z rocznymi limitami gruntów do zalesienia wystarczająco zniechęcił właścicieli gruntów do ubiegania się o fragment owego limitu, a ponadto wyraźnie ograniczoną możliwością realizacji zalesień niezbędnych na dużych obszarach kraju. Racjonalne przepisy

ustawy z 2001 r. przyczyniły się do wydatnego wzrostu powierzchni zalesionych gruntów niepaństwowych w roku 2003, a znowelizowane przepisy ustawy z 2003 r. sprawiły wielokrotne pomniejszenie powierzchni gruntów zalesionych w 2004 r. oraz trzykrotne pomniejszenie w 2005 r. (rys. 3).

W latach 2004 i 2005 zalesiono odpowiednio 12,7 i 12,9 tys. ha, ale tylko 3,0 i 6,7 tys. ha na gruntach niepaństwowych. W roku 2005 złożono około 45000 wniosków o zalesienie w roku 2006 gruntów niepaństwowych o powierzchni 17 tys. ha. Na tej podstawie oczekiwano znacznego wzrostu zalesień wg nowych uregulowań prawnych. Oczekiwanie to spełniło się w około 50%. W Polityce ekologicznej państwa w latach 2009–2012 z perspektywą roku 2016 (M.P. z 2009 r. Nr 34, poz.501) nadmienia się, że niska podaż gruntów do zalesienia nie wynikała z braku rzeczywistej potrzeby zalesiania gruntów rolnych, lecz z niefunkcjonalności obowiązujących uregulowań prawnych i administracyjnych., w tym z braku miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego gmin, jak też z nierozpoznania potrzeby zalesiania w studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin. Nie bez istotnego znaczenia były też bardzo skromne środki finansowe na realizację planowanych zalesień. Dowodzi tego 50% realizacja zgłoszonych potrzeb.

Rys. 3. Realizacja zalesień na gruntach państwowych i niepaństwowych w latach 1995-2013 [KPZL]
Źródło: Aktualizacja krajowego programu zwiększania lesistości 2014 IBL, Sękocin Stary, październik 2014

REALIZACJA KRAJOWEGO PROGRAMU ZWIĘKSZENIA LESISTOŚCI

Realizacja Krajowego Programu Zwiększenia Lesistości (KPZL) w latach 2001–2020 (rys. 3) podważa merytoryczną zasadność modyfikacji tego planu. Zgodnie z informacją o stanie lasów oraz o realizacji Krajowego Programu Zwiększenia Lesistości w 2014 r., uzyskano wymienione poniżej rezultaty.

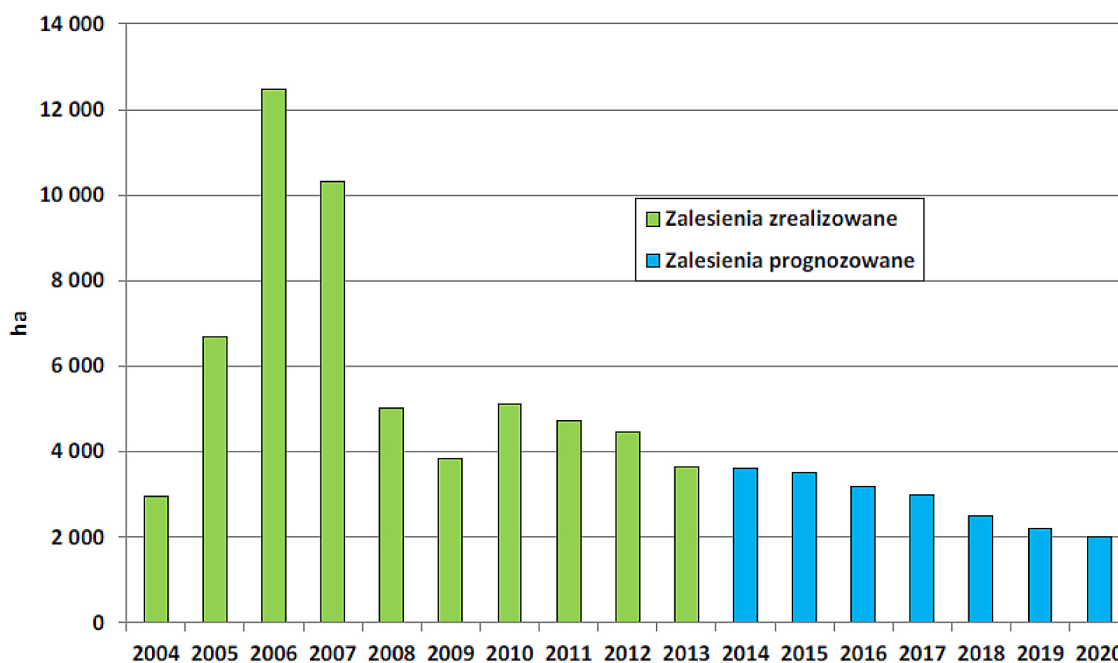
Założenia programu dla lat 2001–2003 zostały zrealizowane ogółem w 40%. Stopień realizacji KPZL na gruntach własności Skarbu państwa wyniósł 59%, a na gruntach niepaństwowych 38%. W ujęciu regionalnym realizacja programu jest bardzo zróżnicowana. Jedynie w dwóch województwach zalesienia wprowadzono na ponad 100% założonego w modyfikacji KPZL z 2003 r. areалу (kujawsko-pomorskie 109%, warmińsko-mazurskie 101%). W pomorskim, zachodniopomorskim, lubuskim i dolnośląskim wykonanie programu wyniosło 63–78%, a w pozostałych województwach poniżej 50%. Szczególnie niepomyślnie wygląda sytuacja w województwach: śląskim, wielkopolskim, małopolskim świętokrzyskim, łódzkim oraz lubelskim, gdzie założenia KPZL wykonano w mniej niż 25%. Do grupy województw o bardzo niskiej realizacji należą te o największych preferencjach zalesieniowych (z wyłączeniem woj. śląskiego).

Pełna realizacja KPZL w okresie 20014 do 2020 r. wymagałby 520, 7 tys. ha, w tym 69,3 tys. ha gruntów Skarbu Państwa oraz 451, 4 tys. ha gruntów niepaństwowych. Aby ten cel mógł być osiągnięty średnioroczny rozmiar zalesień na gruntach państwowych musiałby wynosić 9,9 ty. ha, a na gruntach niepaństwowych 64,5 tys. ha.

Przewidywany na lata 2001–2020 stopień realizacji KPZL (według celów określonych w modyfikacji z 2003 r.) dla gruntów niepaństwowych wyniesie 22% (rys. 4). W największym stopniu założenia programu zostaną zrealizowane w woj. warmińsko-mazurskim (87%), kujawsko-pomorskim (59%) i lubuskim (40%), a w najmniejszym stopniu w: śląskim (8%), wielkopolskim (9%), małopolskim (11%), świętokrzyskim (13%) oraz łódzkim (14%). Wymienione wyżej dane (rys. 4) kolidują bardzo wyraźnie z powierzchniami gruntów rolnych przewidzianych do zalesienia w latach 2001–2020 – zawartych w „Głównych kierunkach modyfikacji Krajowego programu zwiększania lesistości” [Zajac, Kwiecień 2002].

Porównanie struktury przestrzennej lesistości w gminach z roku 1980 ze strukturą lesistości w gminach 2016 r.

Porównanie struktury przestrzennej lesistości w gminach z roku 1980 ze strukturą lesistości w gminach 2016 r. przedstawili Siuta i Żukowski [2017]. Zestawienie zbioru ewidencji gruntów dla gmin w 2016 r. dowodzi, że mimo realizacji ko-

Rys. 4. Powierzchnia zalesień na gruntach niestanowiących własności Skarbu Państwa w latach 2004–2013 oraz prognozowania powierzchni zalesień w latach 2014–2020. Źródło: Aktualizacja krajowego programu zwiększania lesistości 2014 IBL, Sękocin Stary, październik 2014

lejnycy KPZL obszary bardzo dużego niedoboru lasu tylko w nieznacznym stopniu pomniejszyły jego niedobór. Natomiast obszary o lesistości optymalnej wydatnie przekroczyły wskaźniki lesistości optymalnej. Największa rozbieżność pomiędzy bardzo wygórowaną podażą (rys. 2) a jej realizacją (rys. 5) stwierdzono w województwie wielkopolskim. Nadmieniam się, że zalesieniowa realizacja ankietowej podaży sprawdziła się najbardziej w województwach o małej podaży, a w najmniejszym stopniu w województwach o podażą bardzo dużej – na obszarach o dużym niedoborze lasów.

W świetle powyższych danych zilustrowanych graficznie (rys. 4) stopień realizacji planowych zalesień gruntów w latach 1995–2016 świadczy o bardzo małej skuteczności polityki zalesieniowej państwa. Wśród wielu powodów tego stanu, głównym był i nadal jest brak merytorycznego opisu wielorakich następstw nadmiernego wylesienia: wietrzna erozja powierzchni ziemi, intensyfikacja parowania wody, nadmierna przepuszczalność wody i gwałtowność opadów atmosferycznych, powodzie itp. Nie tylko historycznie opisane przez Dunin-Wąsowicz [1974], ale także znane nam dobrze ekstremalnie (klęskowe) zjawiska w latach ostatnich.

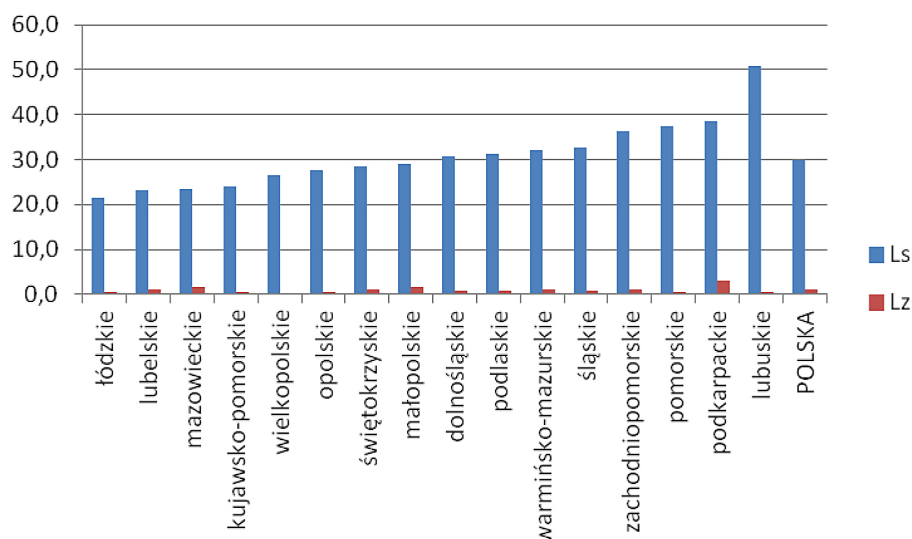
Według T. Dunin-Wąsowicz [1974] szata leśna i jej dewastacja na obszarach niżowych w Europie Środkowej jest sprawą podstawowej wagi dla interesujących nas zagadnień, to znaczy przemian środowiska naturalnego. W świetle badań geograficznych coraz wyraźniej poznajemy związek zmniejszenia się obszarów leśnych i ich wpływu na hydrografię związanych z nimi terenów. Postęp osadnictwa w rejonach górskich w Polsce południowej i z tym związany masowy wyręb lasów u źródeł rzek górskich wywołały zmiany w ilości i jakości opadów, zwiększały ich gwałtowność, a również wpływały na rozregulowanie topnienia śniegów i lodów, tym samym sprzyjając gwałtownym powodziom, których nasilenie, jak wiemy ze źródeł pisanych, wzmagало się w XIII w. Nic jednak wyrębu lasów nie mogło zatrzymać: drzewo było podstawowym budulcem dla plemion i państw położonych na obszarach Niżu Europejskiego, a potrzeba na ten surowiec wzmagала się nieustannie, zarówno ze wzrostem osadnictwa jak i rozprzestrzeniania się systemu obronnego związanego z formacjami państwowymi. Interesujące jest spojrzenie w tym względzie na mapę kwaterymistrzostwa obejmującą obszary międzyrzecza Wisły i Pilicy. Widzimy białe plamy wokół grodów wczesnośredniowiecznych,

a już rejon Radomia, Skrzywna i Sieciechowa jest wzorcowy w tej mierze. Przechodząc do konkluzji należy sadzić, że wyżej wymienione elementy środowiska naturalnego, jak drzewo, gleba, sól i ruda darniowa, pociągały człowieka do ich eksploatacji i tym samym ich dewastacji, ponieważ były niezbędnymi czynnikami do egzystencji i rozwoju osadnictwa wczesnośredniowiecznego. Wszystkie te bogactwa znajdowano w pasie wielkich dolin. Stąd też koncentracja na tych obszarach, a za tym idące zniszczenie krajobrazu naturalnego, które osiąga jakiś swój „próg” w połowie XIII w., by w następnych okresach przenieść punkt ciężkości dewastacji i użytkowania na dalsze wyżynne obszary.

Według Erika P. Eckholsa [1978] ekologiczna rola lasów jest jeszcze mniej oczywista niż ich funkcje społeczne i ekonomiczne. Lasy uczestniczą w przywracaniu wody, tlenu, węgla i azotu dla podstawowego globalnego obiegu bez żadnego uszczuplenia nieodnawialnych paliw kopalnych. Wszystko to oczywiście nie jest opisane. Pełna historia lasów na kuli ziemskiej od czasu pojawienia się człowieka byłaby fascynującym odpowiednikiem historii ludzkiej cywilizacji. Sposób traktowania lasów przez człowieka jest głęboko spleciony z historią techniki, imperiów i idei, jak tego uczy los jednego dobrze znanego i dobrze zbadanego drzewostanu – cedrów libańskich. Góry Libanu stanowiące kręgosłup kraju o tej samej nazwie były ongiś pokryte okazałymi cedrami, których przydatność dla człowieka stała się legendarna w całym starym Świecie. Wyręb cedrów rozpoczął około 3000 lat p.n.e. Ostatnie wielkie zagrożenie lasów Libanu wystąpiło podczas II wojny światowej, gdy wojska brytyjskie wycinały jodły i dęby na podkłady dla budowanej przez siebie linii kolejowej z Trypolisu do Hajfy.

Poznanie przyrodniczo-gospodarczych i społecznych uwarunkowań następstw historycznych niszczenia lasów w skali lokalnej i obszarowej jest niezbędne do opracowania i zrealizowania krajowego programu leśnej fitomelioracji krajobrazu i fitomelioracyjnej odnowy środowiska przyrodniczego.

W celu przeciwdziałania postępującej wieloczynnikowej degradacji środowiska naturalnego i sukcesywnego naprawiania szkód przeszłości należy opracować i realizować systematycznie „Zalesieniowy program melioracji środowiska w Polsce”, który powinien uwzględnić wyżej opisane następstwa niedoboru lasu oraz ekologiczno-gospodarcze i społeczne korzyści zlikwidowania

Rys. 5. Procentowy udział lasu Ls oraz zadrzewienia Lz powierzchni województwa oraz kraju, rok 2016. Opracowanie własne na podstawie danych statystycznych

niedoboru lasów w Polsce. Wiadomo że żaden wieloletni kosztowny KPZL nie zyska zrozumienia, a tym bardziej akceptacji z odpowiednimi środkami finansowymi włącznie, bez wiarygodnej kompleksowej dokumentacji.

PODSUMOWANIE I WNIOSKI

1. Porównanie lesistości oraz jej niedoboru w roku 1980 z lesistością w 2016 r. dowodzi jednoznacznie, że lesistość wzrosła bardziej na obszarach o dużej i bardzo dużej lesistości, a w najmniejszym stopniu na obszarach o dużym i bardzo dużym niedoborze lasu – w środkowo-wschodniej części Polski. Jest to obszar najmniejszych opadów atmosferycznych, mniej wodnej retencji gleb piaszczystych, nasilonych wiatrów i wahań temperatury dobowej. Powyższych czynników degradacji środowiska nie uwzględniono w planowaniu i wykonaniu niezbędnych zalesień.
2. Polska dysponuje wynikami klasyfikacji gruntów rolnych wraz z oceną ich agroekologicznej przydatności (kompleksów glebowo-rolniczych) w każdej gminie na terenie całego kraju, które posłużyły (miedzy innymi) do opracowania: 1) wskaźników waloryzacji rolniczej przestrzeni produkcyjnej {IUNG 1981}, 2) mapy Polski „potrzeby dolesień” oraz wskaźników niedoboru lasów w gminach, 3) podręczników „Przydatność rolnicza gleb” (1973) oraz „Kształtowanie przyrodniczych warunków rolnictwa w Polsce” (1974).

Wymienionych dokumentacji nie uwzględniono w opracowywaniu kolejnych KPZL.

3. Postępująca degradacja najsłabszych gruntów rolnych w minionym czasie sprawiła, że oprócz nieużytków zinwentaryzowanych w latach klasyfikowania gruntów na terenie całego kraju powstały kolejne powierzchnie nieużytków i odłogów oraz rolniczo nieefektywnych gruntów, których nie przeklasyfikowano, pozostawiając je bez zmiany w ewidencji gruntów.
4. Ustawa z dnia 6 czerwca 2001 r. o przeznaczeniu gruntów rolnych do zalesienia (Dz.U. Nr 73, poz. 764) oraz realizacja jej przepisów stanowią wzorcowy przykład możliwości pozyskiwania gruntów oraz finansowania prac zalesieniowych i pielęgnacyjnych, ale zniweczono to pod rządami Ustawy z dnia 14 lutego 2003 r. o zmianie ustawy przeznaczeniu gruntów rolnych do zalesienia (Dz.U. Nr 46, poz. 392) mimo, że kryteria kwalifikowania gruntów do zalesień nie zostały zmienione.
5. Daleko idące dysproporcje w zalesieniu poszczególnych województw (rys. 5), zwłaszcza pomiędzy województwami: łódzkim, lubelskim i mazowieckim a zachodniopomorskim, pomorskim, podkarpackim i lubuskim. Polityka zalesieniowa państwa powinna więc zmierzać do pomniejszania (nawet likwidowania) niedoboru lesistości w środkowo-wschodniej części kraju (granica byłego Królestwa Polskiego).

6. Ustanowienie i zrealizowanie programu leśnej fitomelioracji środowiska na obszarach wiejskich wydatnie zwiększy efektywność produkcji rolniczej oraz ulepszy ekologiczną egzystencję ludności. Nadmienia się, że pojęcie melioracji (ulepszania) nie sprowadza się do odwodnienia gruntów i nawodnienia upraw oraz, że fitomelioracja środowiska jest pożądaną na całej biologicznie czynnej powierzchni ziemi.
7. Znajomość uwarunkowań oraz przyrodniczo-gospodarczych następstw niszczenia lasów w przeszłości [Dunin Wąsowicz 1974, Eckholm 1978, Strzemski 1961] powinna służyć realizacji ekologicznej odnowy biologicznie czynnej powierzchni ziemi: „Przeszłość – Przyszłość”.

BIBLIOGRAFIA

1. Dembińska M. 1970. Las średniowieczny – eksploatacja rabunkowa czy gospodarka? *Kwart. HKM*, t. 15, nr 1: 3-14.
2. Dunin-Wąsowicz T. 1974. Zmiany w topografii osadnictwa wielkich dolin na niżu środkowo-polskim w XIII wieku. *Wyd. Ossolineum*, 175 s.
3. Eckholm E.P. 1978. Ziemia którą tracimy Stres środowiskowy a perspektywy wyżywienia świata. *PWE*. Warszawa, 332 s.
4. Fonder W. 2002. Organizacyjne i ekonomiczne aspekty zwiększania lesistości w Polsce. *Post. Nauk Roln.* nr 3: 41-50.
5. Gorzelak A. (red.) 1999. Zalesienie terenów porolnych. *IBL*. Warszawa, 172 s.
6. Grzywacz A. 2002. Problemy zalesień w wielofunkcyjnym rozwoju obszarów wiejskich. *Post. Nauk Roln.* nr 3: 5-18.
7. Krajowy Program Zwiększania Lesistości (KPZL) 2003, 2005, 2009. Warszawa.
8. IUNG 1981. Waloryzacja rolniczej przestrzeni produkcyjnej Polski według gmin, Puławy, 248 s.
9. IUNG 1993. Waloryzacja rolniczej przestrzeni produkcyjnej Polski według gmin (suplement), Puławy, 175 s.
10. Irga J. 2004. Zawartość składników mineralnych w wodach drenażowych z użytków rolnych w Polsce. *Monografie i Rozprawy Naukowe 13*, IUNG w Puławach, 123 s.
11. Łonkiewicz B. 1996. Problemy lesistości w planowaniu regionalnym. *Prace IBL*, ser. B, 27: 5-33.
12. Łukaszewicz J., Mikułowski M. 2002. Problemy zalesiania nieefektywnych gruntów rolnych. *Inżynieria Ekologiczna* nr 6: 31-37.
13. Maruszczak H. 1950. Stan i zmiany lesistości województwa lubelskiego w latach 1830-1930. *Annales UMCS w Lublinie*, vol. V, ser. B, nr 5.
14. Ostrowski J. 1971. Ewolucja struktury użytkowania gruntów na tle wylesienia terenu i aktualny stan gleb ornych powiatu Piaseczno (praca doktorska). *IUNG Puławy*.
15. Partyka T. 1973. Wstępna prognoza użytkowania ziemi z punktu widzenia leśnictwa i ochrony środowiska naturalnego. *Sylwan* nr 3.
16. Pruchniarski T.H. 2000. Krajowy program zwiększania lesistości. *Poradnik od A do Z*. PWRiL. Warszawa. 223 s.
17. Siuta J. 1974. Kształtowanie przyrodniczych warunków rolnictwa w Polsce. *PWN Warszawa*, 357 s.
18. Siuta J. 1996. Ekologiczno-produkcyjne wymogi zalesienia nieefektywnych gruntów rolnych. *Prace IBL* ser. B, nr 27: 5-19.
19. Siuta J., Zielińska A., Makowiecki K., Sroka L. 1987. Potrzeby dolesień, mapa Polski, w skali 1:1000000. *Instytut Ochrony Środowiska*, Warszawa.
20. Siuta J., Żukowski B. 2017. Porównanie struktury przestrzennej potrzeby dolesienia gmin w roku 1980 w Polsce z lesistością w roku 2016. *Inżynieria Ekologiczna*, 18(5), 40-57.
21. Smykała J. 1998. Historia, rozmiar i rozmieszczenie porolnych w okresie powojennym (1045-1987). *Leśne zagospodarowanie gruntów porolnych*. PTL Warszawa, 5-15.
22. Strzelecki W., Sobczak R. 1972. Zalesianie nieużytków i gruntów trudnych do odnawiania. *PWRiL*. Warszawa, 352 s.
23. Strzemski M. 1961. Przemiany środowiska geograficznego Polski jako tła przyrodniczego rozwoju rolnictwa na ziemiach polskich od początków trzeciego tysiąclecia p.n.e. do naszych czasów. *Kwart. HKM* t. 9, nr 3: 334-349.
24. Ślaski K. 1966. Eksploatacja lasów w Polsce od X do XV wieku. *Studia z dziejów Gospodarstwa Wiejskiego*, t. 7, 8.
25. Zając S., Kwiecień R. 2002. Główne kierunki modyfikacji Krajowego programu zwiększania leskości. *Post. Nauk Roln.* 3: 51-61.
26. Żabko-Potopowicz A. 1968. Zarys historii wylesień w Polsce do I wojny światowej w powiązaniu ze stosunkami rolniczymi. *Studia z dziejów Gospodarstwa Wiejskiego*, t. 8.